

Hagyomány és modernség Croce eszmevilágában*

Kaposi Márton

Hagyomány és modernség Benedetto Croce eszmevilágában

Budapest: Eötvös J., 2012

208 oldal

Kaposi Márton (egyebek mellett a Croce, *A szellem filozófiája. Válogatott írások* [1987] szerkesztője és az *Intuáció és költészet. B. Croce esztétikája* [1994] szerzője) új tanulmánykötete Croce halálának 60. évfordulója alkalmából jelent meg. Ez mindenképp Crocéről való méltó megemlékezést jelent, többek közt azért is, mert sajnálatos módon 2012-ben elmaradt az 1992-ben és 2002-ben magyar részről szervezett, hagyományos Croce-konferencia (mely utóbbiakat az alábbi akták dokumentálják: *B. Croce 40 anni dopo* [a cura di J. Kelemen], Roma: Annuario dell'Accademia d'Ungheria, 1993; *B. Croce 50 év után* [szerk. Fontanini K., Kelemen J., Takács J], Budapest: Aquincum, 2004). Kaposi, a vitathatatlanul élvonalbeli magyar Croce-elemző (Kelemen János, az *Idealismo e storicismo nell'opera di B. Croce* [1995] című, nemzetközileg számon tartott monográfia, valamint a Crocét innovatív módon megközelítő *Olasz hermeneutika Crocétól Ecóig* [1998] szerzője, és a közelmúltban elhunyt Takács József mellett) rendkívüli tájékozottságát és elemzőképességét új – Szauder József emlékének ajánlott – Croce-kötetével is látványosan bizonyítja.

A magyarországi Croce-szakirodalomban új megközelítés Kaposi részéről, hogy a crocei filozófiában a *posztmodern* egyik lehetséges megelőlegzését is látja/láttatja, ahogy arra a Bevezetést követő első tanulmány címe is utal: „Hagyományos, modern és posztmodern elemek B. Croce gondolatvilágában” (vö. pp.9-16). A két további, jelen recenzióban részletesebben érintendő tanulmány címe „A filozófus Croce”, valamint „Esztétika, kritika és irodalomtörténet Croce művészetfelfogásában”.

Bevezetésében Kaposi az enciklopédikus műveltségű *Crocéről mint konzervatív gondolkodóról* alkotott egyoldalú kép meghaladásának szükségességét hangsúlyozza: Croce mint egyszerre konzervatív és innovatív gondolkodó „olyan rendszert alkotott a filozófiában, amely tartalmilag nyitott, a hagyomány megújításának fontos eszközeként művelte a hermeneutikát, felismerte a nyelvfilozófiában rejlő lehetőségeket”, továbbá „tudatosan képviselte a Bergson által közismertebbé tett «teremtő fejlődés» koncepcióját, amit ő [Croce] «teremtő kibontakozásnak» (svolgimento creatore) nevezett” (p.8). Az említett első tanulmányban felvezető eszmefuttatásait az alábbiak szerint bontja ki Kaposi. Croce elméletében „a hagyományörző gondolkodásmód

* Jelen recenzió a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

elsősorban az esztétikát jellemzi, a modernebb elgondolások az ökonomikában [...] és a politológiában jelentkeznek, a posztmodern látásmód pedig a történelemfilozófiában jut a leginkább szerephez” (p.9), fenntartva, hogy Croce hegeliánus logikáján belül a különbségek (*distinti*) és az ellentétek (*opposti*) kategóriái alapoznak meg – Kaposi szerint – egyfajta posztmodern gondolkodásmódot. Croce elméletének esztétikai szegmense tehát konzervatív, míg gyakorlati vonatkozású része *modern* filozófiai megközelítést mutat. A gyakorlati témák közül értelemszerűen nagy jelentőségű a gazdaság (*economia*), egyrészt mint „a társadalmi élet egyik fontos területe”, másrészt mint „a modern társadalom megértésének egyik fontos eszköze” (p.12), szem előtt tartva, hogy Croce nem dolgoz ki részletes gazdaságelméletet.

Egész pontosan mi tekinthető *posztmodernnek* Croce történelemfilozófiájában? Kaposi álláspontjának megfelelően a crocei *abszolút historicizmus*, a filozófia és a történelem lényegi azonosítása fogható fel posztmodernként. Mint írja Kaposi, Croce a *Logikában* valósította meg azon koncepció-módosítást, melynek eredményeképp ontológiai értelemben „a társadalomban a különböző intenzitású változások [...] *folytonosan érdemleges változásokat* eredményeznek”, metodológiai szinten pedig e permanens változások bemutatása kell legyen a történelmi interpretáció meghatározó mozzanata; mindezzel Croce tehát „a *történelem* és a *filozófia* elválaszthatatlan együtt-művelését javasolja”, kiegészítve ezt azzal, hogy (a felvilágosodás és a romantika felfogásától eltérően) a történelem „nem valamiféle egyetlen szálon futó, cezúrákkal tarkított folyamat, hanem olyan összetett evolúciós tendencia, amely végső soron mindig egy *totalitás* egészének alapvetően megszakítatlan története” (p.12). Szintén posztmodernnek – és a *filozófia* $\equiv$ *történelem* képletből következőként – értékeli Kaposi az olasz neoidealista gondolkodónak az *igazság pluralisztikus jellegéről* alkotott felfogását: Croce itt módosítja Hegel azon koncepcióját, melynek megfelelően „az igazság egy végtelen folyamat során halmozódik fel, s egyes mozzanatai [...] átmenetiek”, mivel – ettől eltérően – Croce szerint a genuin értelemben vett igazság „egy jól meghatározott igazság, amely nem szorul folytatásra és kiegészítésre”, ugyanakkor (mint említve volt) pluralisztikus jellegű (p.14). A már elmondottak alapján kézenfekvő a feltételezés, hogy Croce filozófiája *eklektikus*, de – mint Kaposi hangsúlyozza – ez az alábbiakkal cáfolható. Croce elméletében a különböző megközelítések koherenciáját az adja, hogy ezek „a maguk nemében nem fejeznek ki *szélsőséges* minősítéseket” (p.15), továbbá az, hogy ezeknek végeredményben azonos szerepük/relevanciájuk van. Mindez úgy lehetséges, hogy Croce „nem vaskalapos módon konzervatív, nem programszerű tudatossággal posztmodern, és modernsége olyan evolucionista változatot képvisel, amely könnyen helyet adhat az egyetemes értékek [...] hangsúlyozottan védő hagyományörzésnek, [ugyanakkor] nem akarja korlátozni a perspektívát az ésszerűnek tűnő, merészebb kezdeményezések előtt sem”; a különböző megközelítések funkcióját

illetően Croce ezek mindegyikét „a mértéktartó haladás elősegítése felé szeretné terelni” (p.15).

A második tanulmányban Kaposi részletesen vizsgálja mind a kulturális-történeti kontextust, mind azon forrásokat, melyek Croce szellemi fejlődése szempontjából meghatározók voltak. Mivel ezen áttekintést – lényegesen ökonomikusabb változatban – az említett Kelemen-féle Croce monográfia is tartalmazza (melynek egyébként eredeti, a crocei életmű ma is alapvető bibliográfiáját magában foglaló változata magyar nyelvű: *B. Croce* [1981]), a továbbiakban Kaposi elemzésének csak azon mozzanataira térek ki, melyekben valamiféle újszerű megközelítés (szándéka) érhető tetten.

A korábbi magyarországi Croce-szakirodalomban talán nem kapott kellő hangsúlyt, hogy (a németországgal analóg módon) az olasz hegelizmusnak is volt jobb- ill. baloldali szárnya: a legjelentősebb olasz jobboldali hegelianus az Európában is elismert Hegel-kommentátor Augusto Vera volt, akinek egyik fő tézise szerint „szükség van a vallásos filozófiai és a politikai elmélet teljes összefonódására”; Croce elmélete ennek nyilvánvalóan ellentmond, hiszen ő „a politikát a gyakorlati aktivitás gazdaságossági fokához kötötte, a vallást pedig nem tekintette a szellem önálló formájának” (p.26). Ez alapján is látható, hogy Croce filozófiájának forrása az olasz baloldali hegelizmus ill. értelemszerűen annak legnagyobb képviselői, Bertrando Spaventa és Francesco De Sanctis: „Spaventa a filozófia és a társadalmi összefejlődés mély és változatos összefüggéseire irányította rá Croce figyelmét, De Sanctis pedig – Vico nyilvánvaló hatásával együtt – egy művészetből kiinduló rendszer kialakításához járult hozzá elsősorban” (p.26). Croce esztétikai elméletének kidolgozása szempontjából a két, példaképnek tekintett nagy olasz hegelianus közül Kaposi szerint (többek közt a művészi *forma* jelentőségét hangsúlyozó) De Sanctis hatása volt meghatározóbb, ugyanakkor a (mindenekelőtt vicói és hegeli) történetfilozófiai elméletek relevanciájára Spaventa hívta fel Croce figyelmét (vö. pp.27-29).

Croce Kanthoz való viszonyulása komplex: „Kant nem elsősorban a részletkérdésekhez, hanem a filozófiai rendszer kereteihez”, illetve annak „elvi háttéréhez ad ötleteket Crocénak”, ami jól látható abban, hogy a kanti „tisza ész”–„gyakorlati ész” distinkciónak megfelelően Croce filozófiája elméleti és gyakorlati részre tagolódik, „az elmélet továbbá esztétikára (az érzéki megismerés tanára) és logikára bomlik, az etika pedig a gyakorlat csúcsára kerül” (p.29). További kanti elem Crocénál „az egyén lelki képességeiből való kiindulás” (a kanti perfekcionizmus) és annak hangsúlyozása, hogy „a lelki képességek külön-külön valóságzférákra irányulnak”, valamint hogy e vonatkozásban rendszeralkotó elvvé teszi Croce, hogy „e képességek viszonylag önálló eszmei objektivációkat teremtenek” (p.29), ahogy kanti vonások fedezhetők fel a természet „an sich”-felfogásában ill. az emberi természet *a priori* formák általi megközelítésében.

Hegel központi jelentősége Croce filozófiájában sok szinten igazolható, de e szempontból a

Breviario di estetica Kaposi által idézett helye önmagában is reprezentatív: „«Ha felmerül a kérdés, hogy a szellem különböző tevékenységeiből melyik a reális, vagy hogy mind reális-e, [egyrészt] azt kell válaszolni: egyik sem reális [...]. A különböző szintézisek közül – esztétikai, logikai, ökonomikai szintézis –, amelyeket [...] megkülönböztettünk, egyedül *a szintézisek szintézise* reális, a szellem, amely az igazi abszolútum, az *actus purus*. De másrészt és ugyanabból az okból mindegyik reális a szellem egységében, az örök lefolyásban és ismétlésben, amely azoknak örök állandósága és realitása»” (p.30).

A marxizmust illetően Croce „csak a klasszikus marxizmust összefoglalni és meghaladni törekvő Labriolát fogadta el” (p.32), és bár jelentősnek tartotta Marx forradalom-elméletét, ennek relevanciáját csökkenteni próbálta. E ponton olvashatjuk Kapositól az alábbi különös mondatot is: „az [1917] októberi forradalom győzelme után már nem volt könnyű a marxizmus gyakorlati alkalmazhatóságát kétségbe vonni” (p.33): a magam részéről kétlem, hogy a hermeneuta Croce ilyen terminusokban gondolkodott volna elmélet és gyakorlat (jelen esetben egy ideológia és állítólagos megvalósítása) viszonyáról. Mindenesetre – a források vizsgálatának lezárásaképp – Kaposi jogosan hangsúlyozza, hogy Croce és Dilthey között feltárható bizonyos szellemi rokonság (vö. p.34).

A források – eddigiekben vázlatosan ismertetett – elemzését követően Kaposi külön fejezetet szán „Croce saját filozófiai koncepciójára”, melyben ezt az alábbiak szerint jellemzi. Társadalomfilozófiájában Croce a társadalom totalitásának megragadására törekszik: „egész filozófiájára rányomja a bélyegét, hogy egyrészt kiiktatja a [...] *metafizikainak tekintett rétegeket*, másrészt kirekeszti a *szaktudományok* reális filozófiai problémáinak egy részét”, és így konstruál aránylag „*csekély számú* tételre támaszkodó, de a maga logikája szerint *koherens* és tematikailag igen *szerteágazó* rendszert, amely arra törekszik, hogy [...] a *cselekvő individuumot*, ill. [...] a *belsőleg differenciált társadalmi totalitást* mutassa be – az utóbbit mint az emberi tevékenységnek részben előfeltételét, részben termékét” (p.36).

Croce filozófiai elméletének fejlődésében – Kaposi rekonstrukciójának megfelelően – négy korszakot lehet azonosítani. Az első időszak (1893-1905) „a filozófiai koncepció megalapozásának és [...] kidolgozásának a periódusa, amelyre főként a neohegelianizmus, a marxizmus és a kantianizmus hatása a jellemző, valamint a liberális politika és az olasz szellemi élet megújulásába vetett hit”; e fázisban – az ontológia és a gnoszológia összefonódása miatt – a crocei filozófia úgy jelenik meg, mintha „nem lenne több a társadalmi tudatról szóló tanításnál, amely két elméleti tudatformát (esztétika, logika) és két gyakorlati tudatformát (ökonómika, etika) tárgyal” (p.37). E korszak két fontos munkája a *Materialismo storico ed economia marxistica* (1900), valamint – talán leghíresebb műveként – az *Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale* (1902;

magyarul 1912-ben jelent meg). A második időszakban (1905-1912) Croce radikálisan átalakítja elméletét: „részletesebben kifejti az alapformák lényegét, [...] továbbá hangsúlyozza egymásba való átmenetüket, amely spiráljellegű fejlődést eredményez. Ekkor a beható Hegel- és az elkezdett Vico-stúdiumok éreztetik hatásukat [...]. A formák egymásba való átmenetét bemutatva alaposan kidolgozza filozófiájának módszerét: ekkor hajtja végre a hegeli dialektika olyan reformját, amely a szerves evolúciót és a különbségek dialektikáját állítja előtérbe” (p.37). E második fázis reprezentálja bizonyos értelemben a „tipikus” Crocét, melynek emblematikus művei a *Ciò che è vivo e ciò che è morto della filosofia di Hegel* (1906), és a ma is meghatározó jelentőségű Vico-monográfia, a *La filosofia di G.B Vico* (1911). A harmadik időszak (1912-1930) „az a periódus, amikor [Croce] a filozófia egészét új megvilágításba helyezte azáltal, hogy egy újra átgondolt és átfogóvá szélesített történetfilozófiai keretbe állította, ill. az egyes részterületeket (esztétika, etika, ökonomika-politika) alaposabban kidolgozta” (p.38). E korszak jelentős közleményei a *Saggio sullo Hegel seguito da altri scritti di storia della filosofia* (1913), továbbá a *Nuovi saggi di estetica* (1920). Végül a negyedik időszak (1931-1952) „Croce legérettebb művei létrejöttek a periódusa, amikor a részproblémák (esztétika, történetfilozófia) mélyebb elemzéseit koncepcionális szinten is módosítják a filozófiáját: nagyobb hangsúlyt kap az elmélet és a gyakorlat egysége, a történelem egészének pozitivitása és a tudatosan cselekvő ember szerepének fontossága. [...] Behatóan foglalkoztatja a szellemi kultúra humanizáló funkciója, a történelem tanulságainak hasznosíthatósága és a dekadencia végletes fejlődési tendenciáinak látszólagos visszafordíthatatlansága” (p.38). E fázis a legkevésbé „tipikus” és legkevésbé ismert Crocét jeleníti meg olyan munkákban, mint az *Etica e politica* (1931), a *La poesia* (1936) és a *Filosofia e storiografia* (1949).

Ami a valóban egyedien crocei (s már említett) kulcsfogalmat illeti, ezzel kapcsolatban Kaposi többszörösen leszögezi: „Vico és különösen Hegel dialektikájának alapos revideálásával [valamint Spaventa ez irányú munkásságának tovább-fejlesztésével] jut el [Croce] a *különbségek dialektikájához*. Elméletének távolabbi és általánosabb előzménye az arisztotelészi eredetű logika két fontos fogalma: a kontrárius és a kontradiktórikus ellentét. A kontradiktórikus ellentét a crocei *különbségek*, a kontrárius ellentét pedig a crocei *ellentétek* legfontosabb modellje” (p.52). Ami pedig a történelem és filozófia azonosságának tételét illeti, Croce gondolatában „a helyes filozófiai alapokon művelt történetírás tulajdonképpen maga is filozófia, amely a társadalom fejlődésben levő lényegét mutatja be” (p.57). Az 1906-os Hegel-tanulmányában Croce jellemzően hegelianusnak, ugyanakkor (többek közt) vicóistának és kantiánusnak határozza meg magát (vö. p.60).

Az egykor pályatárs, Gentile vonatkozásában fontos kiemelni, hogy az ismert politikai nézetkülönbségek mellett a két neoidealista gondolkodó filozófiai-elméleti szinten is jelentősen

eltávolodott egymástól. Mint Kaposi rámutat, „Gentile szinte csak két lényeges probléma értelmezését illetően maradt közel Crocéhoz: egyrészt a művészet érzelmi tartalmának hangsúlyozásával, másrészt a történelem és a filozófia lényegi azonosításával”, azonban (részben Fichte és a futurizmus hatására) Gentile elméletében „a történelem a szubjektum gondolatának folytonos és korlátok nélküli aktualizálódása, s a világ ennek a folyamatnak immanens tartalma, amit csak a filozófia foghat át a maga egészében”, vagyis a filozófia ez esetben „nem módszerbeli alapja a történetírásnak, hanem spekulatív elgondolása egy metafizikai történelemnek, s cselekedetként sem más, mint gondolat” (p.63).

Rátérve a nápolyi filozófus művészet- és irodalomkritikai nézeteit vizsgáló tanulmányra, Kaposi hangsúlyozza, hogy Croce szerint a műalkotás esztétikai elsajátításának fázisai – sorrend szerint – az alábbiak: „1. a mű egészének *rekonstruáló előkészítése*, anyagi összetevői és szellemi kontextusa szerint; 2. a [mentális értelemben] újraalkotott mű szellemi lényegű művésziességének *megértése* és esztétikumának *minősítése*; 3. a mű *történeti* leírása esztétikai szempontból” (pp.129-130). Kaposi e magyarázata szerteágazó, itt most csak a további elemzés kiindulópontjait jelzem. Mint írja, „a crocei módszer *első*, mintegy *előkészítő* szakasza a mű külső forma szerinti birtokbavétele, ami a *filológia*, valamint a *történeti magyarázat* és *kritika* segítségével történik. A *második* szakaszban kibontakozik az *esztétikai* elsajátítás, a műalkotás *sui generis* megértése. [...] A *harmadik* szakasz foglalja magában a művészet kritikusanak és történészének tulajdonképpeni tevékenységét: a mű *esztétikai minőségének* kimutatását és *történelmi helyének* kijelölését” (130).

Croce kritikai módszerének korlátaira mutat rá Kaposi, amikor leszögezi, hogy Croce részéről „a minősítés, illetve a történelemben való elhelyezés [...] *nem mindig* felel meg egymásnak; Croce erősen normatív szemléletmódjából az következik, hogy nem ismeri el az *átmeneteket*, gyanakvó a *kísérletezésekkel* szemben, türelmetlen a *próbálkozások* és az *újítások* kibontakozását illetően” (p.135). Croce különös irodalom-konceptióját Kaposi így foglalja össze: „az *irodalom* [...] valójában költőietlen elemeket tartalmaz, olyan mértékben, hogy azok megakadályozzák a költőileg sikeres, esztétikailag egységes, magas színvonalú művek megalkotását. Szerinte az irodalom körébe tartozó írásokat nem inspirálta, csupán közvetlenül *determinálta* a *szellem valamely alapformája* vagy éppen a *mindennapi élet*”, másképpen „az irodalom tartományába sorolható művek lényegében híjával vannak a művészi formának, mindössze *díszíti* őket néhány művészi vonás” (p.135). Itt megemlíthető, hogy Croce (irodalomtörténetileg egyébként fontos) Dante-monográfiáját is (*La poesia di Dante* [1921]) ezen – Alighieri munkáságának elemzése szempontjából nem feltétlenül plauzibilis – előfeltevés-rendszer hatja át, ami részben magyarázatot ad arra, hogy a nemzetközi dantisztikában az utóbbi ötven évben e monográfiát általában nem tartják relevánsnak. A Croce művészetfilozófiája és a kortárs esztétikák viszonyát taglaló fejezet is (pp.150-159) Kaposi

elemzésének újító, ez esetben komparatív jegyeket mutató megközelítését demonstrálja.

A fentiekben talán sikerült kimutatni, hogy Kaposi Márton Croce szellemiségéhez méltó, új megközelítéseket és kutatási eredményeket is magában foglaló, egyes magyar vonatkozásokat is tárgyaló, értékes képanyaggal, olasz nyelvű összefoglalóval és hatékonyan szemléltető didaktikai ábrákkal ellátott tanulmánykötettel ajándékozta meg mind az egyetemi (elsősorban bölcsész MA- és PhD-képzésben részt vevő), mind pedig a filozófia, a történelemtudomány, a művészet és az irodalom *elméleti* kérdései iránt érdeklődő, szélesebb értelemben vett olvasóközönset. - - -